

• До нашите читатели •
• Editorial •

ИНТЕЛИГЕНТНОСТ И ГРАМОТНОСТ

Б.В. ТОШЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Всички живи същества притежават интелигентност в една или друга степен. Речта различава хората от животните. Чрез речта може да се получава и предава информация. Успешният човек трябва да разполага с голям обем информация за качествен живот и работа. Успешният човек е образован. Само училището може да направи човека образован. Статията разглежда голям брой въпроси, свързани с тези теми — интелигентност, грамотност, образование, училище, влияние на компютърните технологии върху грамотността.

Keywords: intelligence, literacy, schooling, ICT

Интелигентността е вродено качество на живите същества. В даден вид има същества с висока степен на интелигентност, но има и такива с ниска степен на интелигентност. Висока степен на интелигентност означава способност на индивида за бърза адаптация към променящите се условия на околната действителност. Външен белег на интелигентността е неудържимото любопитство и желание за опознаване на всичко, което се появява наоколо. Когато тези белези са налице, животното успешно преодолява всички несгоди на живота. Животните с ниска интелигентност са обречени на загиване.

Всичко това е в сила и за човешкия род. Разбира се, в модерния свят хората с ниска интелигентност не са под заплаха за живота си, но те по правило попадат в маргиналните обществени групи. Любопитството с възрастта често затихва. Егоцентричният човек има и друг филтър за това, което би представлявало за него интерес — това е личната изгода. Такъв човек обръща внимание само на тези неща, за които е преценил, че могат да му бъдат от някаква полза. Всичко останало не е обект на неговото любопитство. За такъв човек се казва, че е с бедна душевност.

Горните твърдения оформят добра рамка, която би улеснила разбирането на тази сложна проблематика, въпреки че по нея би могло да има и възражения. Във всеки случай това е проблематика, която ангажира вниманието на психолози, педагози и други специалисти в продължение на дълги години. Едно от новите решения, познато и изглежда прието и у нас [1], е теорията на Гарднър [2] за множествената интелигентност. Според Гарднър човек може да притежава различни интелигентности: 1) лингвистична (умения за овладяване и използване на езици); 2) логико-математическа (умение за боравене със символи и реални предмети и намиране на връзките между тях); 3) пространствена (способност за възприемане на тримерния свят); 4) музикална (чувство към музиката); 5) телесно-кинетична (култивиране на двигателни качества); 6) междуличностна (способност за ефективно общуване с други индивиди); 7) вътрешно-личностна (способност човек да не влиза в сблъсък със самия себе си); 8) природонаучна (способност за разбиране на физическата картина на света). Вероятно като скорошна проекция на теорията за множествената интелигентност в последните години, особено в образователната практика, се заговори за необходимостта от овладяване на т.нар. ключови компетентности в процеса на обучението на подрастващите. Не намирам идеята за раздробяване на интелигентността в различни категории за добра — интелигентността е една, тя е вродена за отделния индивид. В исторически план интелигентността на обществото практически не се променя от дълбока древност до наши дни, което означава, че чрез обучение интелигентността на човека не би могла да се повиши. Човек, обаче, може да притежава различни умения в по-голяма или по-малка степен и тези умения чрез практиката в подходяща среда и чрез обучение би могло да се изявят и по-нататък да се развият дори до степен на съвършенство.

Речта отличава човека от животните. Това е инструментът на предаване и приемане на информация. Обемът на информацията, необходима за успешен живот и кариера, с развитието на обществото расте неудържимо. След успешния XVIII век само добре образованият и грамотен човек може да получи, оцени, предаде и използва тази информация. Само училището

може да даде тази информация и да покаже начините за нейната селекция и използване. Заблуда е да се мисли, че неграмотният човек може да постигне житейско благополучие. Ако това все пак някъде се случва, фактът показва единствено, че обществото, поради деструкция, е загубило регулиращите си механизми. Тогава усилията трябва да бъдат насочени към възстановяване на „имунната система“ на обществения организъм. Речта и мисълта са в неразривна връзка, като в науката за образованието навярно това в най-пълна степен е показано от Виготски в неговата книга „*Taught and Language*“ [3] (навярно руският оригинал е с по-точно заглавие — „Речъ и мышление“). Човек, обаче, има способността да комбинира клишетата и фрази, които получава от близката си околност, и по този начин да имитира мислене, каквото всъщност няма. Този феномен, който има ясно проявление в нашата действителност, е изключително опасен, защото вирусът на клишетата пораждава съзнанието на човека и трайно го прави неспособен да мисли и анализира. Това сурогатно „мислене“ се усвоява много лесно и то осигурява на човека измамното чувство на комфорт сред себеподобните и обществото. Клишетата не са особено устойчиви — те се променят с времето. Българите особено ценят частните учители, защото те знаят във всеки момент нужните клишета и начините на тяхното комбиниране. Останалото е дресировка, която осигурява на обучаемия търсения успех, който, поради липсата на системност и последователност — основни принципи в обучението, не остава след време никаква следа. Тази „болест“ не засяга единствено младите поколения. Дори в научната сфера някои използват натруфен, усложнен и излишно обременен изказ, за да покажат своята научност. Така се достига дори до безмислици, които в съвременното наукознание се означават като „хоах“. Всичко това е за съжаление, защото едно тривиално съждение, в каквато и форма да се облече, не може да промени тривиалния си характер.

Различават се три вида грамотност — езикова, математическа и природонаучна. Международни проучвания като TIMSS — Тенденции в развитието на обучението по математика и природни науки на Международната асоциация за оценка на постиженията в образованието (IEA) и Програмата за международно оценяване на учениците (PISA) на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (OECD) водят до много тревожни резултати за някои страни и България е между тях [4,5]. Че българите, както младите, така и по-възрастните, са езиково неграмотни, това всеки знае. Че българите са без математическа грамотност също всеки знае — колко от българите могат реално да почувстват дали едно число е голямо или малко, колко от българите могат да почувстват ролята и значението например на тригонометричните или логаритмичните функции. Нали политици и ико-

номисти често говорят за „големи цифри“ вместо за „големи числа“, не осъзнавайки че цифрите са само знаци, чрез които се записват числата, така че „голяма цифра“ означава само едро написан знак, но не означава голямо число. Че българите нямат природонаучна грамотност и това всеки знае. Иначе щеше ли българинът да бъде подвластен на толкова много небивалици и шарлатански глупости, носители на които са цял легион астролози, нумеролози, екстрасенси, търсачи на извънземни същества, магьосници, гадатели и какви ли още не други. Ако имяхме природонаучна грамотност, щеше ли цял един град да напусне домовете си, защото някой си казал, че предстои унищожително земетресение или щеше ли да се дава обществена трибуна на жена, която твърди, че усеща къде ще има земетресение по болките, които се появяват в различни части на тялото ѝ. Всичко това има далеч отиващи последствия — обикновеният човек започва да чувства, че живее в особено враждебен свят, където случайни и безконтролни мистични сили лесно могат да го лишат от всичко, което той е успял да придобие в живота си, да погубят него и семейството му. Публичните средства за масова информация не разбулват, а подклаждат тези опасения, след което идва стресът, а след него психичните отклонения и обществената непригодност. В България два пъти са провеждани опростяващи правописа реформи — през 1921 г. по време на земеделското правителство и през 1945 г. по време на отечественофронтовското правителство. Чрез тях очевидно е дадена възможност на повече зле образовани хора да се включат в управлението на страната. Сега пак се заговори за необходимостта от опростяване на правописа — употребата на пълен член в писмената реч е тежко препятствие за повечето българи. И сега остава подозрението, че причината за исканата реформа е в желанието по-голям брой неграмотни хора да се натоварят с обществени функции.

Успехът в живота зависи от вида и качеството на информацията, която всеки човек трябва да получава и обменя според предмета на неговата дейност. Това може да се научи единствено в училище. Това е непосилно за неграмотния човек. Според Закона за народното просвещение (1909 г.) „средните училища имат за цел да завършат физическото и душевното развитие на учениците в тях, като им дадат необходимите познания и сръчност, общо и гражданско възпитание, които са им необходими за самостоятелна дейност в живота“ [6]. В продължение на десетилетия българското училище е изпълнявало с успех тази задача. Днес реалността в училище, обаче, е друга. Балансът между обучението и възпитанието е тежко нарушен, възпитанието (училищната дисциплина) не е между учебните цели, родителите на са включени в живота на училището, в организационен и квалификационен план също има какво да се желае, обучението през целия живот на

учителството не следва модерна и ясна визия [7,8]. С приемането на „No Child Left Behind“ — американският образователен закон и въвеждането на подхода на стандартите в американското училище училищният пейзаж в Америка претърпя сериозна промяна — идеята е всички ученици без оглед на местоживеење или етническа принадлежност да се поставят при равни условия и на всички да се гарантира стабилно базисно обучение. Така терминът „елитно училище“ загуби своето значение; у нас, обаче, този термин продължава да битува. Вече има доказателства [9], че много малък брой ученици покриват българските държавни образователни изисквания за учебно съдържание, което обезмисля по-нататъшната тяхна употреба в сегашния им вид. Училището трябва да дава солидна основа по всички науки, за да може на по-късен етап ученикът да направи своя верен избор, съобразно с неговите интереси и способности. Илюзия е да се мисли, че училището трябва да се нагажда според учениците си, т.е. учениците със склоност към природните науки могат да пренебрегнат хуманитарната си подготовка, а учениците с хуманитарни нагласи на мисълта могат да се лишат от знанията по точните науки. И едното, и другото осакатява личността. Грубият прагматизъм („това за какво ми е“) не би трябвало да има място в българското училище. Вместо това десетки години са правени опити за профилиране и обучение „по-близо до живота“. Няма, обаче, нито едно доказателство, че въведените „ЗИП“ (задължително-избираема подготовка) и „СИП“ (свободно-избираема подготовка) са повлияли съществено в по-късната професионална реализация на гимназистите. Дори професионалното образование е с не особено висок коефициент на ефективност (коефициентът на ефективност е отношение на тези, които след дипломирането си са започнали работа по придобитите квалификации към броя на учениците, завършили в дадената година съответното училище).

Несъмнено образованието е публично благо и държавата трябва в пълна мяра да осъзнае това. Имало е години, когато нашата училищна система е между първите в света. Грижата на държавата за училището започва с осигуряването на необходимите средства за неговата издръжка. В едно свое издание [10] прочутият Teachers College в Америка привежда следните данни — през 1912 г. България е отделяла за своето училище, приведено към един жител, по 1,20 \$. За останалите балкански държави тези числа са: 0,60 \$ (Сърбия), 0,50 \$ (Гърция), 0,40 \$ (Черна гора) и 0,20 \$ (Турция). Любопитно е, след 80 години, промяната в каква посока е?

„Мишката ще изяде книжката“ — днес това се повтаря често. Дори някои виждат причината за езиковата неграмотност на сегашните младежи в компютърните технологии (децата и младежите често са със зависимост спрямо компютъра — сърфират продължително в мрежата, изтеглят музи-

ка и филми, „разговарят“ с познати и непознати чрез чата, скайпа и пр.). И понеже развитието на информационните и комуникационните технологии не е дело на славянския свят, ползвателите често ползват някакъв невъзможен заместител на писменото слово с латински букви и арабски цифри и без правописни правила. Няма съмнение, че това наистина влияе неблагоприятно върху езиковата грамотност на учениците. Не е вярно, обаче, твърдението, че компютърът ще погуби книгата. Напротив, новите технологии дават възможност да се чете много повече, отколкото е било възможно някога да се чете. Интернет сега съдържа почти цялото книжовно богатство на човечеството — книги, списания, архиви, колекции от всякакъв вид. Нито една читалищна библиотека не може да предложи това, което всеки с опит може да намери свободно в мрежата. Човечеството не познава по-обемна и всеобхватна революция от тази, която последва развитието на информационните и комуникационните технологии. Тогава кои са българите, които днес не четат книги? Това са тези, които не биха чели книги и в предкомпютърните времена. Такива хора има навсякъде по света. Техният брой, обаче, е относително по-голям в народи, които по някакви причини са останали в периферията на културния свят. За жалост тази глобална причина важи в някаква степен и за България. При „догонващите“ народи чуждопоклонничеството и безкритичното възприемане на чужди културни или битови белези често излиза на преден план с идеята „и ние сме като тях“. Огледайте се наоколо — в градовете и селата, за да видите ясно бъдещите съжаление знаци на това уродливо явление.

Има много свидетелства, че България, в сравнение с централноевропейските държави, относително късно е изградила своята училищна мрежа. Ето един бъдещ размисъл разказ [11]: „...На 1872 година аз бях десетгодишен. Баща ми бе прост, неграмотен човек. Ала той имаше брат, който се бе учил в тревненското училище и бе станал поп в Трявна. От брат си и от други грамотни хора баща ми бе разбрал, че учението е полезно и добро нещо. Един ден той ми каза: хайде да те водя при даскала....Помня, че като влязохме в стаята, дето бе учителя, стори ми се, че тя е пълна с хора; нещо гъмжеше като глухо мърморене....[Учителят] стоеше в единия край на стаята, близо до печката, на един широк и послан с рогозка одър. До него на одъра имаше двама ученика, които шиеха нещо. Учителят седеше по турски, със свити крака и върху коленете му лежах черни платове, а в ръката му лъщяха големи черни ножици... При него до лявото му коляно лежеше дълъг железен аршин, а до дясното му коляно се опираше дълъг прът, който достигаше до учениците. Това негостоприемно оръдие страшно ме изплаши... Чух баща ми да казва: струвай поклони.“ Дали този учител е следвал идеите на Песталоци (1746-1827) [12] за поставяне на ученика в центъра

на учебния процес с пълната му самодейност в рамките на т.нар. делова евристика или трудов принцип днес може само да се гадае [13].

Горният разказ на Никола Станев (1862-1949) [14], уважаван писател, историк, учител, почетен председател на Просветния съюз (днес напълно забравен), съдържа и друга ценна податка — българинът дори в годините преди Освобождението вече е разбирал значението на образованието и грамотността; ясно е било, че неукият, простият човек не може да бъде успешен занаятчия, търговец, индустриалец, свещеник, лекар и т.н. Това усещане се е запазило и до днес — всички искат децата им да получат образование или поне да имат някакъв образователен ценз, документиран с една или повече дипломи, даже и ако те са купени.

Българинът, обаче, не храни особено уважение към своите учители и не е готов да оцени високо техния труд. Така е било в миналото, така е и сега. Помни се следното [15]: „Поискал [Петко Славейков] да го условят за учител. „Колко пари искаш?“, запитал чорбаджията. „Хиляда гроша за една година и да ме храните.“ Че много искаш ти, бе учителю. Говедарят ни пасе говедата за 200 гроша, а ти искаш 1000 гроша. На говедаря работата е мъчна — пече се по слънце, тича подир говедата, мокри го дъжд, мрази го зима, а твоята е лесна: ще стоиш на сянка, няма дъжд, няма вятър, няма студ.“ Българинът не е готов да приеме умствените занимания като труд. В по-ново време няколко поколения бяха възпитавани с „учи, за да не работиш“.

Едва ли някога българите са ползвали благата на цивилизацията в по-голяма степен, отколкото това става днес. Българите, обаче, са тъжни и обхванати от лоши предчувствия за бъдещето. Но българският народ е с високи качества, дали основание на Вандерлип, например, да напише [16] „мнението на всеки, запознат с Балканите е, че българите са най-обещаващите от всички балкански народи“, а на Баучер например да твърди [17]: „По време на тридесетгодишното си тревожно съществуване младата българска държава постигна феноменален прогрес. Бързо напредва образованието, публичните дела са поставени на здрава основа, страната се покри с мрежа от железни пътища, благосъстоянието несъмнено нарастна, а редът запазен — често при трудни обстоятелства... Българите наистина творят чудеса.“ Тези достойнства на българите са описани например от Г. Димитров, етнограф, географ и общественик, днес забравен, по следния начин [18]: „...Българинът е великодушен и милостив... [Той] се е опазил от всяко чуждо влияние, има здрав разсъдък, живо и деятелно въображение, непоколебим е в своите убеждения и е способен за изпълнение на високи цели. В него подлост, лукавство и коварство не съществуват. Той е чистосърдечен, искрен, верен и изпълнен с любов, даже към неприятеля си. Скромен, тих,

кротък, крайно търпелив.... Българинът стои високо в нравствено отношение; обича жената си... и не може да търпи семейството си опозорено. Българинът е честен... и не приема да присвои чуждото... Между българите лъжата, кражбата, разбойничеството и убийството се срещат по-рядко, от колкото в някои други народи.... В българина самохвалство и фанатизъм не се среща, с мечтания не живее, а се труди и работи прилежно. Българинът е весел, обича пеенето, свирнята и играта, но мрази разкоша и пиянството. Той е извънредно гостоприемен...“.

Българинът има само едно лошо качество — завистта: „И при всичките добри нрави на българина, в него има една особена завист, която е твърде опасна за общото добро на народа. Ако Иван предложи нещо в полза на отечеството, Стоян ще употреби всевъзможни средства, само да не се осъществи казаното от Ивана.“

Някой, четейки този текст, днес ще си помисли — завистта е останала, а всичко друго е погубено. Това обаче не е така. Горните качества са формирани през вековете и те не могат лесно и бързо да се променят. Нашият народ има тези качества и сега — лошото е на яве, а доброто стои скрито в душата на българина. Да изметем пепелта на забравата, да изчистим плесента на порока и България отново ще заеме достойното си място в Европа.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Genkov, R., L. Genkova.** Naturalist Intelligence Among the Other Multiple Intelligences. *Bulgarian J. Science & Education Policy* **1**, 17-34 (2007) [In Bulgarian].
2. **Gardner, H.** *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books, New York, 1983.
3. **Vygotsky, L.** *Thought and Language*. MIT Press, Cambridge, 1986.
4. **Tafrova-Grigorova, A.** Bulgarian School Chemical Education: The State of Art, What Then? (Results from International and National Studies). *Chemistry* **19**, 163-188 (2010) [In Bulgarian].
5. **Anderson, J.O., M.-H. Chiu, L.D. Yore.** First Cycle of PISA (2000-2006) – International Perspectives on Successes and Challenges: Research and Policy Directions. *Intern. J. Sci. & Math. Educ.* **8**, 373-388 (2010).
6. **Славчев, Д., А. Марков.** *Просветно законодателство. Сборник от закони, наредби и правилници, които са в сила по Министерството на народното просвещение, с бележки по тяхното прилагане.* „Казанлъшка долина“, София, 1940, стр. 64.
7. **Тошев, Б.В.** Насилието в училище (Педагогически и социални аспекти). В.: Пенкова, Р., С. Даскалова (ред.). *Общество на знанието и образование за всички*. Национален институт по образование, София, 2003, стр. 285-291.
8. **Тошев, Б.В.** Гимназиалните учители с нови компетентности. *Учителско дело* год. 47, бр. 40, 20 декември 2004, стр. 6.
9. **Kirova, M., E. Boiadjieva, A. Tafrova-Grigorova.** Students' Achievements Do Not Improve the State Educational Requirements. *Chemistry* **19**, 116-140 (2010) [In Bulgarian].

10. **Stephanove, C.** Bulgaria. *Educational Yearbook of the International Institute of Teachers College* **1**(1), 37-58 (1924).
11. **Станев, Н.** Как се е развило и напреднало училището. *Венец* **1**, 34-55 (1911).
12. **Soëtarđ, M.** Johann Heinrich Pestalozzi. *Prospects* **24**, 297-310 (1994).
13. **Toshev, B.V.** The School Subject „Chemistry and Gas Defense“ and Its Modern Projections. *Chemistry* **16**, 519-533 (2007) [In Bulgarian].
14. **Toshev, B.V.** Venets (1911) and Venets (2010): About the Past, Present and Future. *Venets* **1**, 133-145 (2010) [In Bulgarian].
15. **Станев, Н.** Дядо Славейков. *Венец* **1**, 435-454 (1912).
16. **Vanderlip, F.A.** *What Next in Europe*. Harcourt, Brace & Co., New York, 1922.
17. **Bourchier, J.D.** The Rise of Bulgaria. *National Geographic Magazine* **23**, 1105-1118 (1912).
18. **Димитров, Г.** *Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение*. Придворна печатница, София, 1894.

INTELLIGENCE AND LITERACY

Abstract. The intelligence is an inherent property of all beings. Only the human beings have a language. The information must be obtained and exchanged by the language. The successful man (in life and work) should transform more and more information. Only a school could make the man to be educated. The paper considers a great number of related questions: intelligence (what does it mean), literacy (what does it mean), education, contemporary school, the influence of ICT (information and communication technologies) on the modern man. Some problems of the educational reforms in Bulgaria are discussed as well.

✉ **Professor B.V. Toshev,**
Research Laboratory on Chemistry Education and History
and Philosophy of Chemistry,
Department of Physical Chemistry,
University of Sofia,
1 James Bourchier Blvd.,
1164 Sofia, BULGARIA
E-Mail: toshev@chem.uni-sofia.bg